

Ethical and moral elements of military leadership

Mihaly Boda

In this paper I examine the problems of military ethics that emerged on the last annual conference of Euro-ISME (International Society for Military Ethics in Europe) on the subject of "Military leadership" (10-13. May 2015, Belgrade). Regarding the international character of the conference it can be claimed that these problems are at least the elements of the essence of the contemporary inquiry in ethics of military leadership. I mainly deal with problems like the difference between military leadership and commanding simpliciter, the ethical and moral nature of higher military (and political) decisions, and the ethical and moral nature of other military decisions.

A katonai vezetés erkölcsi és morális elemei

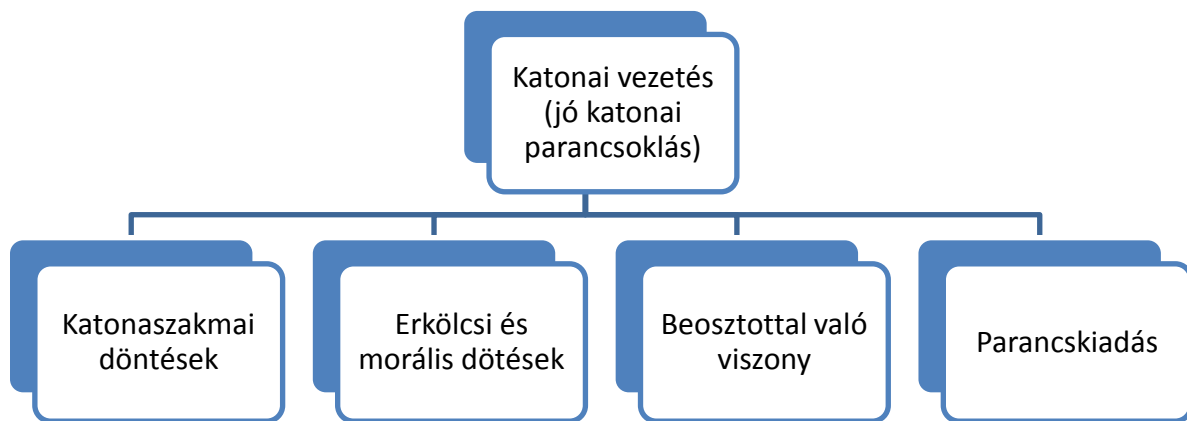
Boda Mihály

Az alábbiakban probléma-centrikusan megvizsgálom az Euro-ISME (*International Society for Military Ethics in Europe*) 2015-ös, éves, a „katonai vezetés erkölcsi és morális elemei” témában tartott konferenciáján (Belgrád, 2015. május 10-13.) tárgyalt katonai etikai problémákat. Tekintve a konferencia internacionális jellegét, a vizsgált problémákról kijelenthető, hogy legalábbis részét képezik a katonai vezetésre irányuló kortárs katonai etikai vizsgálódások gerincének. Alább a katonai vezetés és az egyszerű parancsolás fogalmának különbségére; a katonai felsővezetői (és politikusi) döntés erkölcsi és morális természetére; illetve a katonai egyéb vezetői döntés erkölcsi és morális természetére koncentrálok.

1. A katonai vezetés és a katonai parancsnoklás fogalmának különbsége

A katonai vezető a jó katonai parancsnok. A katonai parancsnoklás lényeges tartalma a feljebbvaló (parancsnok) által, a katonai siker elérése végett a beosztottaknak címzett parancsok kiadásában áll. Jó katonai parancsnok lehet az, aki katonaszakmai alapon jó parancsnok, ő sikerrel törekszik a katonai hatékonyságra, illetve az is, aki az embereit vezető személyként jó parancsnok. A jó katonai parancsok két típusa általában nem zárja ki egymást, ám néha csak nehézségek árán egyeztethető össze. A továbbiakban az embereit vezető jó katonai parancsnokkal és az általa végzett katonai vezetéssel foglalkozom. Mi tesz valakit ebben az értelemben jó katonai parancsnokká?

A katonai parancsnoklás definíciója alapján az mondható, hogy a katonai parancsnoklás és a katonai vezetés között ugyan van átfedés, a két fogalom azonban különbözik egymástól. Pontosabban fogalmazva, a katonai vezetés ugyan minden esetben magában foglalja a katonaszakmai döntéseket és a parancsok kiadását, azonban ezeken túl még további részei is vannak. A további részek közé tartoznak egyrészt a vezető által alkalmazott erkölcsi és morális döntési procedúrák, melyek jó katonai parancsnokká, azaz katonai vezetővé teszik a parancsnokot, illetve, másrészt a beosztottakkal kialakított speciális viszony, mely a beosztottak számára elfogadható parancsnokká teszi a parancsnokot. Ebben a tanulmányban az erkölcsi és a morális döntési procedúrákról lesz szó, ebben az alfejezetben pedig a parancs mibenlétéről.

1. ábra A katonai vezetés (jó katonai parancsnoklás) néhány összetevője

A katonai parancs kiadása legtöbbször valamilyen felszólító módú mondat kimondásával vagy leírásával jár együtt, amely a parancsot kiadó személy elvárását fejezi ki azt illetően, hogy más vagy mások mit tegyenek. A katonai parancsok ennyiben vezetnek az emberek cselekvéséhez, és hasonlítanak az erkölcsi és a morális ítéletekhez. Az erkölcsi és a morális ítéletek ugyanis szintén megfogalmazhatók parancs formájában. Az erkölcsi és morális ítéletek a „Mit kell tenni?” kérdésekre válaszolnak olyan módon, hogy megmondják, hogy például mit jó, helyes, bátor, becsületes stb. tennem/tenni. Például, a „Jó dolog segíteni a rászorulókon” erkölcsi ítélet egyenlő értékű azzal, hogy „Segíteni kell a rászorulókon!”. Az erkölcsi és a morális ítéletek így a katonai parancsokhoz hasonlóan vezetnek a cselekvést.

A katonai parancsok, illetve az erkölcsi és a morális ítéletek közös cselekvésvezető jellege abban gyökerezik, hogy egyaránt előírásokat fogalmaznak meg azt illetően, hogy mit kell tenni. A kettő között azonban fontos különbség, hogy az erkölcsi és a morális ítéletek nem a parancsot kiadó egyéni emberi személy elvárását fejezik ki, hanem egy más természetű elvárást, például a közösség, az emberiség, Isten, a Természet vagy az értelem/akarat elvárását, amelynek az egyik fontos tulajdonsága, hogy általános. Az erkölcsi és a morális ítéletek kétféleképpen általánosak, egyrészt hatókörükben maximálisan generalizáltak, másrészt, érvényességükben univerzálisak. Az erkölcsi és a morális ítéletek maximális generalitása abban áll, hogy minden egyes ember számára elvárások, nem pusztán egyetlen személlyel szemben (mint a kérések, illetve a katonai vagy nem katonai parancsok), vagy egyetlen társadalmat alkotó személyekkel szemben (mint a pozitív törvények).¹ Az erkölcsi és morális ítéletek univerzalitása pedig azt jelenti, hogy az egyik helyzetben meghozott erkölcsi és morális ítélet, főszabály szerint, minden más, hasonló helyzetben is érvényes.² Például a „Nem szabad embert ölni!” morális ítélet származhat például Isten parancsából vagy az értelemből/akaratból, és főszabály szerint minden személlyel szemben elvárás, illetve minden olyan helyzetben érvényes, amikor az egyik ember egy másik embert készül megölni. Utóbbi

¹ Vö.: Singer, George Marcus: *Generalization in Ethics* II., New York, Alfred A. Knoff, 1961.; Hare, Richard M.: *Freedom and Reason* 6-7., Oxford, OUP, 1963.; és Gewirth, Alan: *Categorical Consistency in Ethics*. In *The Philosophical Quarterly* (17), 1967.

² Vö.: Hare, Richard M.: *Freedom and Reason* 21. o., Oxford, OUP, 1963. Megjegyzendő, hogy ugyan a morális ítéletek egy része Hare szerint is generalis, ám Hare mást ért a morális ítélet generalitása alatt. Szerinte a generalitás nem azoknak a helyzeteknek a leírására vonatkozik, amelyekben a morális ítélet érvényes, és nem azoknak a személyeknek a körére, akikkel szemben a morális ítélet elvárást jelent. Vö.: Hare, Richard M.: *Moral Thinking* 41. o., Oxford, Clarendon Press, 1981.

jellegzetességük miatt az erkölcsi és a morális ítéleteket általános előírásoknak is nevezzük. A katonai parancsok ezzel szemben egyetlen személy, a parancsnok elvárását fejezik ki, és csak abban a szituációban érvényesek, amelyben kiadják őket. A katonai parancsok ezért nem univerzális, hanem szinguláris előírások.

A katonai parancsok egyetlen személy elvárását fejezi ki és szinguláris előírások, azonban nem az egyetlenek az előírásoknak ezen a típusán belül. Hasonlóan, egyetlen személy elvárását kifejező szinguláris előírás például a kérés és a nem katonai parancs is.³ A katonai parancsok és a kérések között az engedelmeskedés indokoltságának a mértéke (súlyossága) a különbség. Amíg a katonai parancsok esetében a parancs léte (kiadása) számos (majdnem minden más) indokot helyettesítve indokolja a parancs teljesítését, addig egy kérés csak egy azon indokok között, amelyeket számba lehet venni a teljesítésről való döntésnél. Másként fogalmazva, egy katonai parancssal kifejezett elvárással szemben sokkal kisebb a lehetőség a morális alapon való nem engedelmeskedésre, mint egy kérés által kifejezett elvárással szemben.

A katonai és általában a függelmi rendben kiadott parancsok és a nem-katonai (és nem függelmi rendben kiadott) parancsok (például a rabló parancsa, hogy „Pénzt vagy életet!”) között pedig a parancsoknak való engedelmeskedés indokoltága vagy nem indokoltága a különbség. Amíg ugyanis egy katonai parancs teljesítésére mindig van valamilyen, a parancs kiadásából származó indoka a parancs címzettjének, addig egy nem függelmi rendben kiadott parancs esetében a teljesítésnek csak oka van, indoka nincs, ami sok esetben az esetleges büntetést való félelem.

A büntetéstől való félelemnek szerepe van a katonai parancsok teljesítésénél is, azonban a katonai parancsok teljesítése indokolt is a címzett részére. Az engedelmeskedésre indok lehet pusztán az, hogy a parancsot egy magasabb rangú vagy speciális beosztású személy adja ki, vagy az, hogy a parancsok hozzájárulnak ahhoz, hogy a címzettet hozzásegítsék a saját indokainak megfelelő viselkedéshez.

A parancsnak való engedelmeskedés egyik indoka az, hogy a parancs katonai hierarchia keretein belül kerül kiadásra, azaz, hogy a parancsot egy magasabb rangú vagy speciális beosztású személy adja ki egy alacsonyabb rangú vagy speciális beosztású személy számára. A parancsoló személy mindkét jellemzője, a rang és a beosztás, ugyanis a katonai hierarchiában erkölcsileg és morálisan jelentőséggel rendelkező személyi értéket, méltóságot kölcsönöz a parancsnokló személynek. A méltóság az, ami ebben az esetben indokoltá teszi a címzett számára a parancs teljesítését.

A második esetben a parancsnak való engedelmeskedés indoka az, hogy a parancs kiadásával a parancsnokló személy elősegíti, hogy a parancs címzettje bizonyos saját indoka szerint tudjon viselkedni. Az engedelmeskedésnek ez a formája feltételezi, hogy a parancs címzettje önként vállalta a katonai szolgálatot, így önként vállalta azt, hogy részt vesz állama érdekeinek védelmében. Az önkéntesség miatt ugyanis a katonáknak keletkezik egy olyan indoka, amellyel a nem-katona személyek nem rendelkeznek, az államérdek védelmének az indoka. A katonai feladatok teljesítése azonban tipikusan nem olyan feladat, amellyel a katonák egyedül megbirkóznak, hanem sokkal inkább olyan, amelyeket többedmagukkal együtt, katonai egységekben oldanak meg. Ennek megfelelően a legfelsőbb katonai vezetőket kivéve, elvileg mindig feltételezhető, hogy a katonai egységeket vezető vezetőknek jobb rálátásuk van az adott katonai feladatokra és azok legjobb megoldására, így parancsaikkal hozzásegíthetik a beosztott katonákat az államérdek védelméhez, és a saját katona-voltukból fakadó indokuknak való jobb megfeleléshez. Amennyiben a beosztottak nem önszántukból vannak a hadseregben, akkor ezzel az indokkal nem indokolható számukra a parancsteljesítés, hanem csak a parancsnok rangja vagy speciális beosztása jelentette méltósággal.

³ Vö.: Hart, Herbert L. A.: *A jog fogalma* 30-33. o., Budapest, Osiris, 1995.

Szó volt róla, hogy a katonai parancsnoklás minden esetben része a katonai vezetésnek, a katonai vezetés azonban több mint katonai parancsnoklás. A katonai vezetés további része, többek között, a parancsokat kiadó személy által alkalmazott erkölcsi és morális döntési procedúrák. Micsodák az erkölcsi és a morális döntési procedúrák? Az erkölcsi és morális döntési procedúrák olyan többé vagy kevésbé mentális folyamatok, amelyek a katonai szempontból jelentőséggel rendelkező helyzet (például egy ütközet előtt vagy során) és a saját lehetőségek jellemzőiből kiindulva erkölcsileg és morálisan elfogadható, azaz helyes vagy legalábbis nem helytelen, cselekvési alternatíva megjelöléséhez vezetnek.

Ezen a ponton felvethető, hogy a katonai szempontból jelentőséggel rendelkező helyzetekben, például egy ütközet során, a katonák a legtöbb esetben nincsenek a tudatosságnak azon a fokán, ami lehetőséget teremtené az erkölcsi és a morális döntési procedúrák alkalmazására, vagy másként fogalmazva, az erkölcsi nézőpontok és a morális elvek nem transzformálhatók gyakorlattá a fegyveres küzdelem feszültségében.⁴ Úgy vélem, hogy általában véve, főszabályként, ez igaz. Ugyanakkor érdemes látni, hogy még az ilyen helyzetekben is legalább kétféleképpen van lehetősége a katonáknak alkalmazni az erkölcsi és morális döntési procedúrákat. Az egyik lehetőség az, amikor a katonák olyan erkölcsi és morális döntési procedúrákat alkalmaznak, amelyeket korábban, az elméleti és gyakorlati kiképzésük során, nem csupán ismeretjelleggel, hanem meggyőződészerűen elsajátítottak. Ezek a procedúrák már nem igényelnek olyan fokú tudatosságot, amit az ütközet feszültsége kizár. A másik lehetőség pedig az, amikor nem az ütközet alatt, bár azzal összefüggésben (például annak tervezésében) alkalmazzák a katonák a kérdéses döntési procedúrákat. Ebben az esetben a katonák abban az értelemben alkalmazzák az erkölcsi és morális döntési procedúrákat az ütközet során, hogy az ütközet során elhatározottakat érvényesítik az ütközet során.

Az eddigiekben nem tettem különbséget az erkölcsi és a morális döntési procedúrák között, holott fontos ez a különbség létezik. Amíg ugyanis az erkölcsi döntéseket a szocializáció útján sajátítjuk el, szokásszerűen élünk velük, és általában kevesebb tudatosságot vagy a tudatosságnak egy kevésbé koncentrált formáját igénylik, addig a morális döntések az egyén átgondolt és megfontolt döntései helyzetéről helyzetre, amelyek így nagyobb tudatosságot és a tudatosságnak egy koncentráltabb formáját igénylik. Az erkölcsi döntések paradigmája az erények szerint való életvezetés, a morális döntések paradigmái pedig a kalkuláció és az elvek szándékos alkalmazása.

Az alkalmazott erkölcsi és morális döntési procedúrákat tárgyalva különbséget kell tennünk még a háborúba való belépést befolyásoló döntési procedúrák, és a háborúban való döntéseket alátámasztó procedúrák között. Az igazságos háború elméletén belül kialakult terminológiát felhasználva, nevezzük *ad bellum* döntési procedúráknak a háborúba való belépést befolyásoló döntési procedúrákat, és *in bello* procedúráknak a háborúban való döntéseket befolyásoló döntési procedúrákat!

Elvileg lehetséges *ad bellum* erkölcsi és *ad bellum* morális döntési procedúra, illetve *in bello* erkölcsi és *in bello* morális döntési procedúra, a gyakorlatban azonban manapság az *ad bellum* erkölcsi döntési procedúra talán csak az olyan egyéni harcmódban harcolóknál figyelhető meg, mint a partizánok vagy a terroristák. Mivel az erkölcsi *ad bellum* procedúra jellemzése (beleértve a létezését is) további kutatást igényel, ezért azzal a továbbiakban nem foglalkozom, hanem a következő két alfejezetben az *ad bellum* morális és az *in bello* morális és erkölcsi döntési procedúrákra koncentrálok.

2. *Ad bellum* morális döntési procedúrák

⁴ Köszönettel tartozom Harai Dénesnek, aki felhívta erre a komoly jelentőséggel rendelkező tényre a figyelmemet.

Az *ad bellum* morális döntéseket tipikusan politikusok hozzák meg, azonban katonai felső vezetők közreműködésével vagy tanácsadói tevékenysége mellett.⁵ Az ilyen döntésekben az egész háborút, a történelem korábbi, hasonló háborús szituációit, a háború előzményeit, illetve a háború minden előre látható következményét számba vevő megfontolásoknak is helyet kell kapniuk.

Az *ad bellum* morális döntések két jelentős procedúrája a tágabb értelemben vett normatív etikai döntési procedúrák, a konzekvencializmus és a deontologizmus, egy-egy esete. A konzekvencializmus szerint azt a cselekvést indokolt tenni más cselekvési alternatívákkal szemben, ami inkább elősegíti bizonyos érdekek kielégítését, mint az alternatív cselekvések; a deontologizmus szerint pedig azt a cselekvést indokolt végrehajtani, amit valamilyen szabály vagy elvárás előír.

A hagyományos *ad bellum* döntési procedúrákat realizmusnak és az igazságos háború elméletének nevezzük. A realizmus a konzekvencializmusnak, az igazságos háború elmélete pedig a deontologizmusnak az a formája, amelyekkel a háborúba lépést vagy a háború folytatását lehet indokolni, vagy éppen elvetni.

Megjegyzendő, hogy a hagyományos döntési procedúrák között szerepel egy harmadik procedúra is, a pacifizmus. A pacifizmus szerint a háborúba vagy a háborúk bizonyos típusába való belépés nem indokolt.⁶ A pacifizmus így elsősorban olyan döntéseket segít elő, amelyekkel a politikusok és a katonai felső vezetők elkerülhetik a háborút általában vagy a háború valamilyen formáját. Amennyiben olyan háborúról van szó, amelyet a pacifizmus nem zár ki, akkor a ki nem zárt háború indokoltságának megítélését a pacifizmus átengedi a realizmusnak vagy az igazságos háború elméletének. Ezen jellemzői miatt az alábbiakban nem tárgyalom a pacifizmust.

A realizmus és az igazságos háború elmélete olyan procedúrák, amelyek segítséget nyújtanak a politikusoknak és a katonai felső vezetőknek annak a döntésnek a meghozatalában, hogy milyen esetekben viselhető indokolt háború. Mindkét procedúra annak a kérdésnek a megválaszolásában alkalmazható, hogy ha bizonyos tényállás fennáll, akkor indokolt-e háborúba lépni. A procedúrák annak meghatározásában azonban nem nyújtanak segítséget, hogy a tények fennállnak-e. Például, a realizmus, leegyszerűsítve a kérdést, azzal indokolja a háborúba lépést, hogy a háború elősegíti az államérdeket, az igazságos háború elmélete pedig azzal, hogy a nem-harcoló állampolgárok védelemre szorulnak. Azonban egyik döntési procedúra sem képes megállapítani azt, hogy az államérdek tényleg veszélyben van-e, vagy hogy a nem-harcoló állampolgárok tényleg veszélyben vannak-e.

Az alábbiakban megvizsgálom a két döntési procedúra mögött álló, azokat megalapozó elméleteket, illetve a döntési procedúrák egymáshoz való viszonyát. Nézzük először a realizmust!

A realizmus⁷ szerint az államok között többnyire egyet nem értés uralkodik és közöttük konfliktus áll fenn, ezért a háborúba lépés legfontosabb indoka az államérdek elősegítése. Az elmélet szerint a háborúba lépés akkor indokolt, ha az inkább elősegíti az államérdek érvényesülését, mint a háborútól való távolmaradás.

A realizmus szerint az államérdeket felértékelő egyetértéshiány két szinten jelentkezhet, ezért az államérdek tartalma is kétféle lehet. Az egyetértéshiány megjelenhet az egyes emberi természet szintjén, illetve a nemzetközi viszonyok szintjén.

⁵ Vö.: Huntington, Samuel P.: *A katona és az állam* 19-20. o., Budapest, Zrínyi Kiadó és Atlanti Kutató és Kiadó, 1994.

⁶ Vö.: Cady, Duane L.: *From Warism to Pacifism: A Moral Continuum* 4., Philadelphia, Temple University Press 2010. és Teichmann Jenny: *Pacifism and the Just War*, Oxford, Basil Blackwell Ltd., 1986.

⁷ Vö.: Donnelly, Jack: *Realism and International Relations* 1., Cambridge, CUP, 2004. és Cady, Duane L.: *From Warism to Pacifism: A Moral Continuum* 1., Philadelphia, Temple University Press 2010.

A realisták egy része⁸ szerint az emberek megrögzött módon egoisták, azaz természetes módon önzőek, csak a saját érdekeiket nézik, mindig azokat részesítik előnyben. Az egoistákat többnyire olyan érzések és vágyak hajtják, mint a félelem (mely által valaki a biztonságra törekszik) vagy az elismerésre való vágy (mely által valaki a tisztelet megszerzésére törekszik), és olyan célok vezetnek, mint az érdek (mely által valaki anyagi szerzésre törekszik) vagy a dicsőség (mely által valaki a közösség szempontjából fontos javak megszerzésére törekszik).

A realista gondolatmenet szerint, továbbá, az emberi természetnek éppúgy jelentősége van az államon belül, ahol azonban a politikai viszonyok és a törvények korlátozzák azt, mint a nemzetközi viszonyokban, ahol a realista szerint nincs ilyen korlátozás. A nemzetközi viszonyokban az egyes emberi természet egoizmusát az államérdek fókuszálja. Ezen realista elképzelés szerint az államérdek így az államot alkotó állampolgárok összesített érdekével azonos.

Más realisták⁹ úgy vélekednek, hogy a nemzetközi viszonyokat magukat jellemzi az anarchia, attól függetlenül, hogy milyen az egyes emberi természet. A nemzetközi anarchia oka a közös nemzetközi kormányzat és az egyetlen nemzetközi állam hiánya vagy erőtlensége. Ez a helyzet annak köszönhető, hogy az egyes emberekkel szemben az egyes államok fizikailag és szellemileg nem egyenlők egymással, illetve hogy az egyes államokat nem annyira könnyű elpusztítani, mint az egyes embereket. Az emberek sebezhetősége és egyenlősége ugyanis azzal jár együtt, hogy minden ember képes elpusztítani bármelyik embertársát; az államok kisebb sérülékenysége és egyenlőtlensége pedig azzal, hogy az államok nem képesek bármelyik másik állam elpusztítására. Ezek a különbségek azt eredményezik, hogy amíg az embereknek érdekében áll az állam létrehozása, amely ugyanakkor korlátozza az emberek egoista törekvéseit, addig az államoknak nem áll érdekében az olyan szuperállam létrehozása, amely képes lenne korlátozni a nemzetközi anarchiát.

Ennek az elképzelésnek a fényében az államérdek az államalkotó közösség érdekével azonosítható. Az államalkotó közösség érdeke bizonyos tekintetben független az adott időpontokban a közösséget alkotó állampolgárok érdekeitől, mivel egyféle hagyomány, kultúra és életmód fennmaradását is magában foglalja, amely nem feltétlenül jellemző egy-egy időpontban az összes állampolgárra.

Érdemes hangsúlyozni, hogy a realizmus mindkét típusa esetében szerepe van valamilyen egoizmusnak. Amíg azonban az egyének természetes önzőségére építő elmélet az egoizmust az egyének és az egyéni érdekek szintjén értelmezi, addig a nemzetközi anarchiára építő elmélet az államok és az állami érdekek szintjén. A háborúba lépést azonban mindkét esetben kizárólag valamilyen (egyéni vagy állami) önérdekre való hivatkozás határozza meg.

A realizmus után, most térjünk rá az igazságos háború elméletére! Az elmélet olyan szabályokat fogalmaz meg, amelyek meghatározzák, hogy mikor indokolt háborúba lépni (*ius ad bellum*), hogy miként indokolt háborút viselni (*ius in bello*), illetve, hogy miként indokolt lezárni egy háborút (*ius post bellum*).¹⁰ Az igazságos háború elmélete egyaránt magába foglalhatja a jogfejlődés során létrejött nemzetközi jogi szabályokat, illetve azokat a morális elveket is, amelyek megalapozzák a nemzetközi jogi szabályokat. Alább csak a háborúba lépés morális elveire koncentrálok.

⁸ Pl. Hans Morgenthau: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, Alfred A. Knopf, 1948.

⁹ Pl. Kenneth Waltz: *Theory of International Politics*, New York, Random House, 1979.

¹⁰ Az igazságos háború elméletére nézve egy kortárs összefoglaló munka: Frowe, Helen: *The Ethics of War and Peace: An Introduction*, London and New York, Routledge, 2011.

Az igazságos háborúba lépésnek az elmélet történet során hét szabálya alakult ki:¹¹ az igazságos cél, az arányosság, a siker értelmes esélyének, a helyes szándék, az utolsó lehetőség, a legitim autoritás és a nyilvános deklarálás szabálya. Ezen szabályok mindegyike fontos egy háború igazságosságának a megítélésében. Így ha egy állam igazságos céllal lép háborúba, de a cél elérésére a siker értelmes esélye nélkül törekszik, vagy azt csak aránytalanul tudja elérni, akkor a háborúja, az adott szempontból, nem igazságos.

Én a következőkben csak az igazságos cél szabályára koncentrálok, mivel ezen a szabályon látható leginkább az igazságos háború elméletének a realizmushoz valós viszonya. Az igazságos cél szabálya azt az előírást tartalmazza, hogy háborúba lépni csak igazságos céllal indokolt. Az igazságos cél a közös emberi és morális jelentőséggel bíró tulajdonságokkal (is) rendelkező személyek életének és testi-lelki épségének a védelme az őket igazságtalanul támadó agresszorral szemben. Ezen személyek közé tartoznak elsősorban a saját állampolgárok, amikor önvédelemről beszélünk, és bizonyos körülmények között más államok állampolgárai is, amikor humanitárius beavatkozásról vagy a béke kikényszerítéséről beszélünk. A béke kikényszerítésének az esetében az igazságos cél fennállása attól függ, hogy vajon a másik állam állampolgárai életének, vagy testi-lelki épségének a veszélyeztetése kimeríti-e a súlyos emberi jogsértés fogalmát, vagy sem.

Az igazságos háború elméletének értelmében, szemben a realizmussal, nem csupán a saját állampolgárok érdeke vagy a tágabban értett saját államérdek a fontos, hanem az emberi jogok és más állam polgárainak érdeke is. Az igazságos háború elmélete alapján döntő politikusok és katonai felső vezetők így elsősorban nem egoista alapon hoznak döntést, szemben a realista alapon döntő politikusokkal és katonai felső vezetőkkel, hanem altruista alapon. Ezért úgy tűnik, hogy a realizmus és az igazságos háború elmélete alternatív döntési procedúrák abban a kérdésben, hogy vajon indokolt-e háborúba lépnie egy államnak.

A realizmus és az igazságos háború elméletének alternativitását sokan úgy értelmezik, hogy vagy az egyik a helyes, vagy a másik, azaz hogy a két döntési procedura kizárja egymást. A kizárást hangsúlyozandó szokás hangoztatni azt, hogy csak az egyik procedúrának van értelme. Elfogadva például a realizmust, szokás úgy nyilatkozni az igazságos háború elméletéről, hogy az sem más, mint egy álruhába bújtatott realista döntési procedura,¹² vagy éppen elfogadva az igazságos háború elméletét, lehet azt állítani, hogy a realizmus morálisan értéktelen döntési procedura, mert valójában nem is döntési procedura, hanem az állami viselkedés pusztá leírása (akármilyen is legyen ez a viselkedés).¹³

Úgy tűnik azonban, hogy a döntési procedúrák alternativitását nem szükséges ilyen kizáróan értelmezni, hanem lehet másként is, sokkal megengedőbben tekinteni. Érdemes hangsúlyozni, hogy a realizmus és az igazságos háború elmélete döntési procedúrák, amelyeket a politikusok és a katonai felső vezetők alkalmazhatnak. Ezért a két procedura egyszerre való alkalmazása általában nem lehetséges, így ebben az értelemben a kettő tényleg kizárja egymást.

Mint döntési procedúrák azonban ki is egészítik egymást. A két elmélet abban az értelemben egészíti ki egymást, hogy bármelyik alkalmazása magában foglalja a másik alkalmazását is. Egyrészt az államérdek képviselője nem jelenti azt, hogy egy állam számára

¹¹ Vö.: Orend, Brian, "War", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/war/>>.

¹² Schmitt, Carl: A politikai fogalma (Az 1932-es szöveg) 33-34. o. In Uő.: *A politikai fogalma*, Budapest, Osiris/Pallas Stúdió/Attraktor.

¹³ A realizmusnak az utóbbi típusát leíró (deskriptív) vagy radikális realizmusnak nevezzük, és annyira szélsőséges álláspont értünk rajta, hogy valószínűleg senki sem vállalkozott még a képviselőjére. Ugyanakkor Thuküdidész hasonló szellemben folytatott érvelést tulajdonít az athéniaknak, amikor Athén a peleponnéziosi háború során igyekszik meggyőzni a méloszi vezetőket, hogy miért kellene magukat megadni (Thuküdidész: *A peleponnéziosi háború* V. 85-116, Budapest, Osiris, 2006).

realista alapon bármikor, bárki ellen indokolt háborúba lépni. Az államérdek esetében ugyanúgy megkülönböztethetők a rövidtávú, középtávú és hosszú távú érdekek, mint az egyéni érdekek esetében. Amikor valakinek rövid távú érdeke, hogy jogtalanul megszerezze a szomszédja autóját, mert az nagyon tetszik neki, akkor ezt a rövid távú érdekét komolyan ellensúlyozzák a középtávú és hosszú távú érdekei, hiszen a szomszédal továbbra is együtt kell élnie, illetve börtönbe se szeretné záratni magát. Az egyénnek középtávon és hosszú távon megéri figyelembe tartani mások érdekeit. Ehhez hasonlóan, az államoknak sem éri meg általában bármikor és bárki ellen háborúba lépni, például azzal a céllal, hogy belpolitikai elismertségre tegyen szert a háborút indító politikus, mivel a megtámadott állammal (és annak a szövetségeseivel) a továbbiakban is együtt kell léteznie. Ennek megfelelően a realista alapon döntők is számba veszik mások érdekeit, azaz számba vesznek altruista indokokat. A realista indokok a háborúba lépésre így komoly megfontolást magukban foglaló indokok, és nem csupán céltalan erőfitogtatást előíró megfontolások.

Másrészt az emberi jogok és egy másik állam állampolgárainak a védelme nem tesz minden egyes esetben és minden indokot összevéve indokolttá a humanitárius beavatkozást. Nem szükséges ugyanis, hogy az emberi jogok és a másik állam állampolgárai érdekeinek a védelme olyan súllyal essen a latba a beavatkozás megfontolásánál, hogy a minden indokot számba vevő döntés minden esetben a beavatkozás legyen. Egy potenciálisan beavatkozó államnak ugyanis mindig vannak egyéb, kevésbé altruista, adott esetben egoista indokai is annak eldöntésére, hogy beavatkozzon-e egy konfliktusba, vagy ne. Az egyik ilyen indok a saját állampolgárok és katonák életének a védelme, aminek a be nem avatkozással lehet leginkább megfelelni. Ugyanakkor a beavatkozás mellett is szólhatnak egoista indokok, mint például a szövetségi viszony erősítése, vagy a saját gazdasági jelenlét kialakítása a beavatkozás térségében. Ezeknek az utóbbi – egoista – indokoknak a léte azonban nem befolyásolja azt a tényt, hogy a súlyos emberi jogszértés mindentől függetlenül indokolja és igazságossá teszi a humanitárius beavatkozást és a béke kikényszerítését.

3. In bello morális és erkölcsi döntési procedúrák

Az *in bello* háborús döntéseket tipikusan katonai vezetők hozzák, amikor a háború viselése során felmerülő problémákat igyekeznek megoldani. Az ilyen döntések esetén az elérendő katonai cél mellett számbaveszik többek között a katonai cél elérésének a lehetséges eszközeit, illetve az előre látható harcoló és nem-harcoló áldozatok számát.

Az *in bello* döntési procedúrának három típusa van, amelyek egy-egy alesetét képezik a tágabb értelemben vett normatív etikai döntési procedúráknak, a konzekvencializmusnak, a deontologizmusnak és az erényelméletnek. A konzekvencializmus szerint azt indokolt tenni más cselekvési alternatívákkal szemben, ami inkább elősegíti bizonyos érdekek kielégítését, mint az alternatív cselekvések; a deontologizmus szerint azt a cselekvést indokolt végrehajtani, amit valamilyen szabály vagy elvárás előír; az erényelmélet szerint pedig azt indokolt tenni, amit az erényes (jó) ember tenne (azaz, amit az erény megkövetel). Az *in bello* döntési procedúra deontológiai alesetét diszkriminációs szabálynak hívjuk, konzekvencialista alesetét arányossági szabálynak,¹⁴ erényelméleti alesetét pedig katonai vezetői erényeknek.

¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy az alábbiakban tárgyalásra kerülő arányossági szabály nem teljesen konzekvencialista döntési procedúra, mivel a háború viselésének nem minden következménye számít egyaránt a bele a mérlegelésbe, hanem deontológiai elvek korlátozzák meg, hogy mely jó és rossz következményeket kell számba venni, illetve hogy mennyit érnek egymáshoz képest a jelentséggel rendelkező jó és rossz következmények (ld.: Hurka, Thomas: Proportionality and Necessity. In *War: Essays in Political Philosophy*, Cambridge, CUP, 2008.). Ezzel a kérdéssel most nem foglalkozom, hanem az arányossági szabályt, ha nem is teljesen, de alapjaiban konzekvencialista döntési procedúrának veszem.

Az *in bello* katonai döntési procedúrát vizsgálva talán érdemes abból az *ad bellum* realista feltételezésből kiindulni, hogy a háború célja az államérdek érvényesítése. Azért érdemesebb inkább a realizmust, mint az igazságos háború elméletét választani kiindulópontként, mert ellenkező esetben, azaz az igazságos háború elméletét választva, elviekben nem lenne lehetséges a klasszikus értelemben vett (azaz nem humanitárius intervención alapuló) háború. Ebben az esetben ugyanis minden államnak csak védekező jellegű háborút lehetne vívni morális szempontból, támadót, nem. Ha viszont senkinek sem lehet támadó jellegű háborút vívni, akkor védekező jellegű háborút sem lehetne vívni, hiszen nem lenne mi ellen védekezni, azaz egyáltalán nem lenne háború. Ennek azonban tapasztalataink jelentősen ellentmondanak.¹⁵ Ezzel szemben a realista kiindulópontba belefér az, hogy egy állam főként a saját és a más állam polgárait védelmezi, amennyiben úgy értékeli, hogy az érdekében áll.

Feltételezve az államérdek fontosságát, érdemes észrevenni, hogy az államérdeket nem pusztán a háború kezdeményezésével lehet érvényesíteni, hanem a háború megnyerésével. Ennek megfelelően az államérdek fontosságát hangsúlyozó realista feltételezés a háborúban való részvételt befolyásoló döntési procedúrából átöröklődik a háború során jelentőséggel rendelkező döntési procedúrába. A katonai vezetőknek így a hadviselés során is szem előtt kell tartaniuk az államuk érdekét, és annak a kielégítésére törekedve kell meghozni döntéseiket.

Ez nagyjából azt jelenti, hogy a háborúban mindent meg kell tenni, ami elősegíti az államérdeket, ide értve az ellenség nem-harcolóinak a támadását, illetve az ellenséges katonáknak nagy szenvedést okozó támadást is. Ezek a következmények igen komolyak már abban az esetben is, ha csak az ellenség szenved el őket, hát még abban az esetben, ha a baráti nem-harcolók és katonák is szenvedő alanyai lesznek az ellenség hasonló felfogású hadviselésének. Várható ugyanis, hogy ha az egyik háborúzó fél egy ilyen korlátatlannak nevezhető realista hadviselést alkalmaz, akkor a másik fél is nagyon hamar hasonló felfogásban fog harcolni. Így most már nem csak az ellenség nem-harcolói és katonái lesznek a célpontjai a komoly szenvedést előidéző támadásnak, hanem a baráti nem-harcolók és katonák is. Feltételezve, hogy a felek ezt el kívánják kerülni, ezért pusztán az óvatosság¹⁶ alapján is érdemes számukra korlátozni a realizmust és vele az államérdek jelentőségét a hadviselésben. Az óvatosság alapján a felek pusztán azért nem támadják kíméletlenül az ellenség nem-harcolóit és katonáit, hogy az ellenség se támadja kíméletlenül a baráti nem-harcolókat és katonákat.

Az óvatosság alapján azonban csak abban az esetben indokolt korlátozni az államérdek kielégítését és ezzel védeni az ellenség nem-harcolóit és katonáit, ha várható, hogy az ellenség is képes lesz a baráti nem-harcolókat és katonákat komolyan veszélyeztetni, vagy ha várható az, hogy az ellenség hajlamos védeni az ő nem-harcolóit és katonáit. Az első esetben a két fél között komoly aszimmetria áll fenn a fegyverzet és a haderő terén, ezért nem indokolt az óvatosság. Természetesen előfordulhat, hogy egy másik háborús konfliktusban a korábban sokkal erősebb fél a sokkal gyengébb pozíciójába kerül, azaz hogy számára megfordul az aszimmetria. Ezt figyelembe véve azonban az első esetben, az erősebb fél számára továbbra

¹⁵ Vö.: Elster, Jon: *A társadalom fogaskerekei* 61-62. o., Budapest, Osiris, 2001. Elster szerint kizárólag altruista személyekből álló társadalom nem képzelhető el, pontosabb logikailag kizárt. Ahhoz ugyanis, hogy valaki altruista legyen, azaz mások érdekeit vegye figyelembe, szükség van egoista személyekre, akik a saját érdekeikre koncentrálnak. Ha nem lennének egoista személyek, akkor a jószándék paradoxonához jutunk, ami abban áll, hogy kettő vagy több altruista személy nem tud döntésre jutni abban, hogy kinek az érdekét vegyék figyelembe, és így sem cselekedni nem tudnak, sem társadalmat alkotni és működtetni.

¹⁶ Az óvatosság (vagy *fronesis*, bölcsesség, gyakorlati okosság, gyakorlati ész, prudencia) egy erény, Szun-ce szerint a hadvezér (a katonai vezető) egyik erénye (ld.: Szun-ce: *A háború művészete* 10. o. In Szun-ce-Wuzi-Szema-fa: *A háború művészete – A hadviselés szabályai – A tábornagy módszere*, Budapest, Cartaphilus, 2006.).

sem indokolt az óvatosság alapján korlátozni az államérdek kielégítését, hiszen semmi nem garantálja azt, hogy a második esetben, az erősebb másik fél szintén így fog tenni. Ezért, egy erősebb, az államérdek és a realizmus korlátozását a különböző konfliktusokban egyaránt lehetővé tévő döntési procedúrára van szükség. A második esetben ugyan nincs aszimmetria a két fél között, azonban az ellenség annyira eltökélt, hogy nem kíméli sem a saját nem-harcolóit és katonáit, sem a baráti nem-harcolókat és katonákat. Ebben az esetben az óvatosságnak semmilyen hozadéka sincs, hiszen az ellenség nem-harcolóiról és katonáiról való óvatos (korlátozott realista) döntésekkel nem érhető el az, hogy az ellenség is óvatosan (korlátozottan realistán) döntsön a baráti nem-harcolókról és katonákról. Az ellenség nem-harcolói és katonái megkíméléshez ebben az esetben is az óvatosságtól különböző, de a realizmust korlátozó döntési procedúrára van szükség.

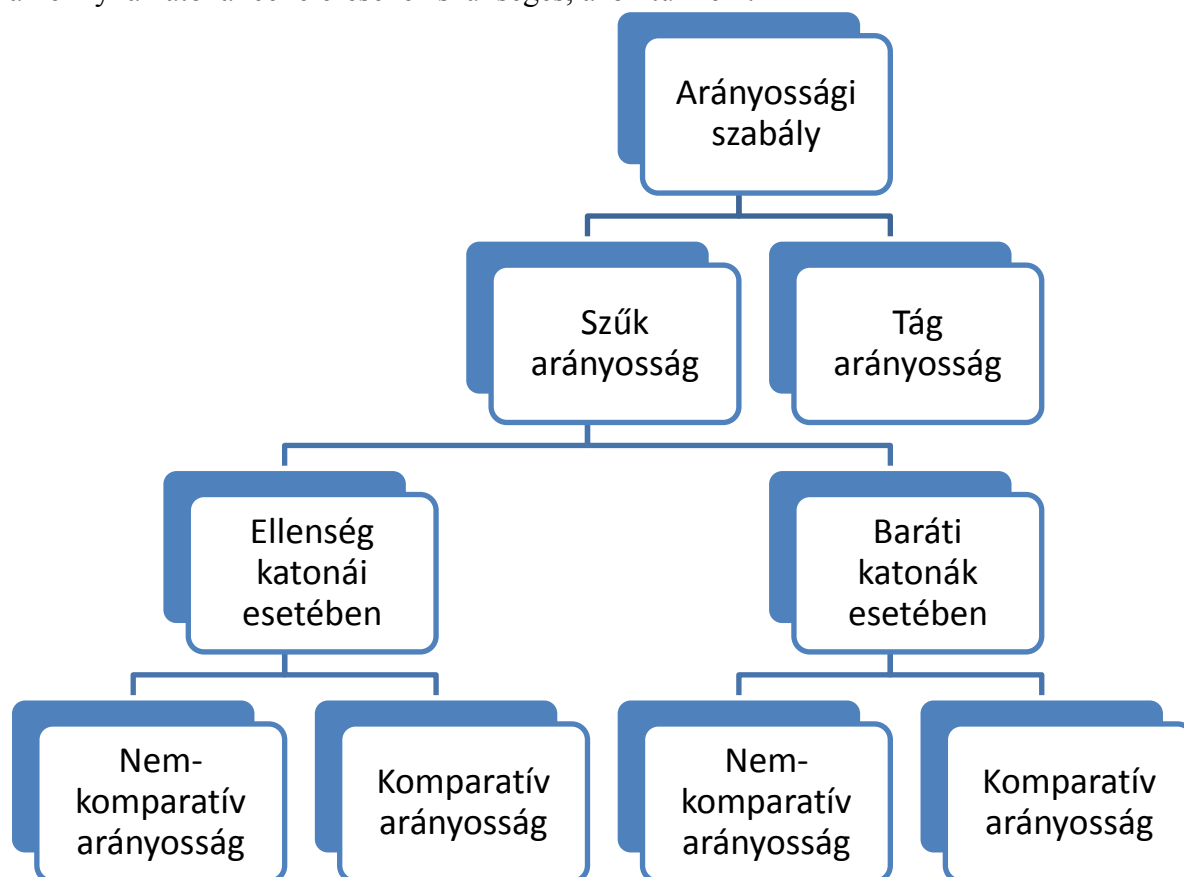
a. A realista *in bello* döntési procedúra nem csupán az óvatosság, hanem konzekvencialista, deontológiai és erényetikai alapon is korlátozható. A hadviselés konzekvencialista alapon való korlátozását arányossági szabálynak nevezzük. Az arányossági szabálynak létezik szűk és tág verziója. A szűk arányosság, mellyel most foglalkozom, a harcolókra vonatkozik, a tág arányosság, melyre egy kicsit alább, a diszkriminációs szabály kivételeinél térek ki, a nem-harcolókra. A szűk arányossági szabály azt korlátozza, hogy mennyi és milyen szenvedés okozható a háborúban harcoló katonáknak. A szűk arányosságnak is többféle verziója alkalmazható. Egyrészt, abból a szempontból, hogy milyen harcolóknak okozott szenvedés szerepel a szabályban, az arányosság szabálya vonatkozhat az ellenség harcolóira vagy a baráti harcolókra. Másrészt, abból a szempontból, hogy az arányosság kiszámítása egy speciális összehasonlításra alapul vagy sem, az arányosság lehet nem-összehasonlító (nem-komparatív) és összehasonlító (komparatív). A komparatív arányosságot más néven a szükségesség szabályának is nevezzük. A komparatív arányosság azért különbözik a nem-komparatívól, mert egy olyan értelemben épít összehasonlításra, amelyben a nem-komparatív arányosság nem, és nem azért, mert a nem-komparatív arányosság egyáltalán nem épít összehasonlításra. Amíg a nem-komparatív arányosság azt hasonlítja össze, hogy vajon a katonai cél elérése vagy feladása járna-e a jobb következményekkel, addig a szükségesség szabálya azt, hogy a katonai cél elérésének kettő vagy több módja közül melyik jár jobb következményekkel. Ezen szempontok alapján a szűk arányosság szabályának legalább négy típusa különböztethető meg.

Az ellenség katonáinak csak annyi és olyan szenvedés (sérülés) okozható, amennyi és amilyen arányos az elérni kívánt realista céllal, azaz a kielégítendő államérdekkel. Az ellenség katonáinak okozott szenvedés akkor arányos nem-komparatíven az elérni kívánt céllal, ha nem eltúlzott (például ha nem jelentősen több, nem több, vagy kevesebb) az elérni kívánt cél pozitív értékéhez képest. Az ellenség katonáinak okozott szenvedés akkor arányos komparatíven az elérni kívánt céllal, ha a szenvedés mértéke szükséges a realista cél eléréséhez, azaz nem több mint amennyi a cél eléréséhez kell. A szűk arányosság ezen verziói által kizárt esetek azok a célok, amelyek elérése az ellenséges katonai állomány túlzott szenvedését eredményezné a nem-komparatív esetben, illetve a mérsárlás és a különösen nagy szenvedést okozó fegyverek használata a komparatív esetben.

A szűk arányossági szabály azt is korlátozza, hogy mekkora szenvedésnek (terhelésnek) lehet kitenni a baráti katonákat. A nem-komparatív és a komparatív arányosság ebben az esetben is abban áll, hogy a katonák terhelése nem lehet eltúlzott (például jelentősen több, több, vagy nem kevesebb) a cél pozitív értékéhez képest, és a szükségesnél nagyobb az elérni kívánt államérdekhez képest.

A szűk arányosság mindegyik verziója a katonák védelmének érdekében korlátozza az államérdek kielégítését. Erre azért van szükség, mert a katonák, szemben a háborúban szerepet nem vállaló civilekkel, katonává válásukkal vállalják a háború jelentett veszélyeket,

így a háborús szenvedést és az esetleges halált is. A nem-komparatív arányosság a katonák szenvedését és életét a katonai cél morális értékéhez méri, azaz a szabály értelmében a katonák sem vállal(hat)ják minden katonai célért a szenvedést, amikor katonává lesznek. A komparatív azonosság értelmében pedig a katonáknak csak annyi szenvedést szabad okozni, amennyi a katonai cél eléréséhez szükséges, azon túl nem.

2. ábra Az arányossági szabály

b. A hadviselési döntési procedúra másik jelentős korlátozása a deontológiai korlátozás, amelyet diszkriminációs szabálynak nevezünk. A diszkriminációs szabály célja, hogy különbséget tegyen (diszkrimináljon) azon személyek között, akiknek a megtámadása a háborúban helyes, és azok között, akiknek a megtámadása helytelen. Az előbbi csoportot harcolóknak nevezzük, és ide soroljuk a tényleges vagy lehetséges fenyegetést jelentő személyeket (pl. a fegyverrel támadó katonákat, a fegyverrel támadni tudó, arra képes és hajlandó katonákat), és azokat a személyeket, akik tevékenységükkel hozzájárulnak ahhoz, hogy ilyen fenyegetés fennálljon (pl. a hadianyaggyárban dolgozó civileket, a hadianyagot szállító civileket). Az utóbbi csoportot nem-harcolóknak nevezzük, és ide soroljuk a tényleges vagy lehetséges fenyegetést nem jelentő (pl. a fegyvert nem viselő civileket, a sebesült vagy magát megadó katonákat), vagy az ilyen fenyegetés fennállásához tevékenységükkel hozzá nem járuló személyeket (pl. a civileket, akik nem hadianyaggyárban dolgoznak vagy nem szállítanak hadianyagot stb.). A diszkriminációs szabály szerint a háborúban a harcolókat helyes támadni, a nem-harcolókat azonban helytelen.

A diszkriminációs szabály alkalmazásának következménye sok esetben nem különbözik az óvatosság alkalmazásától, azonban más esetekben a kettő között fontos különbség áll fenn. A diszkriminációs szabály ugyanis nem tartalmaz olyan kivételeket, hogy a jelentősen erősebb félnek vagy a saját nem-harcolóit s harcolóit nem kímélő ellenséggel szemben nem kell

figyelembe venni a nem-harcolók és harcolók közötti különbséget. A diszkriminációs szabályt, alapesetben, az ilyen különbségektől függetlenül, minden esetben be kell tartani.

A diszkriminációs szabályt minden ellenség ellenében alkalmazni kell, függetlenül a felek egymáshoz viszonyított erejétől, így ebben az értelemben a szabály kivétel nélküli. Más tekintetben azonban a szabálynak vannak kivételei, azaz bizonyos esetekben lehetséges a nem-harcolók nem szándékos vagy szándékos támadása. A diszkriminációs szabály három jelentősebb kivétele a kettős hatás elve, a megtorlás elve és a katonai szükség elve.

A kettős hatás elve szerint az államérdek kielégítése érdekében úgy lehetséges az ellenség nem-harcolóinak szenvedést okozni, hogy a támadás szándékolt célpontja az ellenség harcolói, vagy valamilyen katonai objektum, amivel együtt járhat az ellenség nem-harcolóinak okozott nem szándékos, de előre látott szenvedés (mintegy a támadás második hatásaként). Például, ha az ellenség hadianyaggyárának bombázása a támadás szándékolt célpontja, akkor a gyár szomszédságában lakó (de nem a gyárban dolgozó) nem-harcolóknak okozott szenvedés nem szándékosan, de előre látottan okozott szenvedés.

Magának a kettős hatás elvének (mint a diszkriminációs szabály korlátozásának) is van azonban egy korlátozása, mégpedig, hogy a nem-harcolóknak nem szándékosan, de előre látottan okozott szenvedésnek arányosnak kell lennie a támadás szándékolt céljával. Ez az arányosság a tág arányosság egyik esete, ami abban áll, hogy a nem-harcolóknak okozott szenvedés nem lehet eltúlzott (arányaiban több, több, vagy nem kevesebb) a szándékolt támadással elérni kívánt cél pozitív értékéhez képest.

A diszkriminációs szabály másik kivétele a megtorlás elve, amely alapján, amennyiben az ellenség megsérti a diszkriminációs szabályt, akkor megengedett a szándékos, és nem csupán előre látott szenvedés okozása az ellenség nem-harcolói számára is. Az elv értelmében a nem-harcolók támadásának a célja az elrettentés a további szabálysértéstől, és a támadásnak (tág értelemben) arányosnak kell lennie a diszkriminációs szabály megszegésével (azaz nem szabad az ellenség oldalán több nem-harcolót támadni, mint amennyit az ellenség támadott). A megtorlásnak az egyik legkézenfekvőbb példája az, amikor a szemben álló felek a foglyaikat végzik ki. Ebben az esetben, ha az egyik fél kivégez 100 foglyot, akkor megtorlásként a másik fél is kivégezhet legfeljebb 100 foglyot.¹⁷

Végül, a diszkriminációs szabály harmadik kivétele a katonai szükség elve, amelynek az értelmében a szükséges esetben szándékosan, a háború kimenetelét befolyásoló céllal, támadhatók az ellenség nem-harcolói. A katonai szükség elve egyrészt különbözik a komparatív arányosságtól, azaz a szükségesség szabályától. A szükségesség szabálya ugyanis elsősorban korlátozó szabály, mivel azt írja elő, hogy csak annyi szenvedést lehet okozni, amennyi szükséges. A katonai szükség elve ezzel szemben inkább megengedő szabály, ami szerint bizonyos szélsőséges helyzetekben, jelesen amikor „a szükség megkívánja”, az ellenség nem-harcolói szándékoltan is célpontjai lehetnek a támadásnak. Egy kérdéses szélsőséges helyzet a kivételes szükséghelyzet (*supreme emergency*), amikor az ellenség már a baráti országot foglalja el, és a baráti nem-harcolókat tömörítő társadalmat sem kíméli. Ebben az esetben az igazolja az ellenség nem-harcolóinak szándékosan, és nem pusztán előre látottan okozott szenvedést, hogy az a kisebbik rossz. Arról van ugyanis szó, hogy a katonai szükség elvének a segítségével a baráti ország a társadalmát alkotó összes nem-harcoló életét védi meg az ellenség nem-harcolói egy részének az élete árán.¹⁸

A katonai szükség elve nagyon hasonlít a megtorlás elvére, hiszen mindkét esetben az a paradigmapélda, hogy az ellenség a diszkriminációs szabályt megszegve a baráti nem-harcolókat támadja. A megtorlás elvének alkalmazását azonban az igazolja, hogy alkalmazásával az ellenség elrettentethető az újabb és bármilyen szabályszegéstől, és az elv

¹⁷ Vö.: Walzer, Michael: *Just and Unjust Wars* 13., USA, Basic Books, 1992/1977.

¹⁸ Vö.: ou. 16.

alkalmazásának célja, hogy az ellenséget szabálykövető háborús magatartásra kényszerítse.¹⁹ A megtorlás elvét ezért elsősorban nem olyan állam katonasága alkalmazhatja, amelyek a háború elvesztésének a küszöbén áll. A katonai szükség elvét ezzel szemben a háborúban komoly veszteségeket elszenvedő állam alkalmazhatja, ha az ellenség már nem pusztán néhány vagy számos nem-harcolójának a létét fenyegeti, hanem a nem-harcolói által alkotott társadalmának a létét. A katonai szükség alkalmazásának a célja nem is az elrettentés és a szabálykövető háborús viselkedés visszaállítása, hanem a baráti társadalom megvédése és a háború (nyertes) befejezése.

c. Végezetül, az *in bello* döntési procedúra harmadik alelete az érénytikai döntési procedúra, amelynek keretében a katonai vezető paradigmatisz vezetői érényekre támaszkodik a döntése folyamán. A katonai vezetői érényekre alapozott katonai döntési procedúra lezajlása eltér a korábban tárgyalt konzekvencialista vagy deontologiai procedúrák alkalmazásától. A korábban tárgyalt esetekben ugyanis a katonai vezető megfontolása tárgyává teszi a helyzetet, és arra alkalmazza a tárgyalt elveket. Ezek a procedúrák a tudatosságnak igen magas fokát igénylik, ezért morális döntési procedúráknak nevezhetjük őket. A katonai érények esetében a helyzet értékelése, a döntés meghozatala és a cselekvés a tudatosság sokkal alacsonyabb fokán helyezkedik el. Ennek az az oka, hogy az érények összetett emberi hajlamok helyzetek értékelésére, döntések meghozatalára és cselekvésre, és így olyan rutinként működnek, amelyeket korábban, a kiképzés és más tapasztalatszerzés során, el lehetett sajátítani. Az érényekre támaszkodó döntési procedúrát erkölcsi döntési procedúrának nevezzük.

A katonai vezetői érények között hagyományosan a bölcsességet, a szavahihetőséget, a bátorságot, az emberséget és a szigorúságot tartjuk számon.²⁰ Egy vezetői érényt már bemutattam, ez volt az óvatosság. A bátorság általában és nem csupán katonai vezetői érény, a szavahihetőség pedig nem csupán katonai, hanem szélesebb körben jelentőséggel rendelkező érény. Ezeket most nem tárgyalom, hanem az emberségre és a szigorúságra koncentrálok.

Az emberség érénye általában véve a többi emberrel való emberi bánásmódot szabályozza. A katonaságban az emberségnek hagyományosan a legyőzött ellenféllel szemben van szerepe, illetve újabban a beosztottakkal szemben. A legyőzött ellenféllel szemben mutatott emberséget más néven kegyelemnek nevezzük, és gyakorlása – a bátorság, a hűség és a becsület mellett – fontos része a harcok katonái személyiségének.

Manapság talán nagyobb hangsúlyt kap a saját beosztottakkal szemben tanúsított emberség, bár az emberségnek ez a típusa sem a modern kor terméke. Xenophón már megemlíti, hogy a katonákat a vezetőnek nem a jutalmazás és büntetés módszerével kell engedelmessegre szoktatni, hanem azt figyelembe véve, hogy a katona jobban, önként engedelmeskedik, ha úgy véli, hogy előljárói olyan személyek, akik jobban tudják, hogy mi válik a katona javára.²¹ Xenophón a helyzetet a pásztor és nyáj metaforájával világítja meg. A vezető úgy vezeti a beosztottait, mint ahogy a pásztor őrzi a nyáját, saját céljaira felhasználva, de ugyanakkor szem előtt tartva a „nyáját” alkotók „boldogságát” is. Manapság a helyzet sok tekintetben hasonló, bizonyos tekintetben azonban különböző. A mai katonai vezetőknek szintén szem előtt kell tartaniuk a beosztottaik érdekeit, ezeknek az érdekeknek egy fontos része azonban olyan érdek – speciális katonai érdek –, amelyekre a katonák azáltal tesznek szert, hogy a katonai hivatást választják. Amikor valaki a katonai hivatást választja, és a kiképzés során katonává válik, akkor onnantól kezdve neki érdekévé válik, hogy részt vegyen

¹⁹ Walzer, Michael: *Just and Unjust Wars* 209. o., USA, Basic Books, 1992/1977.

²⁰ Szun-ce: *A háború művészete* 10. o. In Szun-ce-Wuzi-Szema-fa: *A háború művészete – A hadviselés szabályai – A tábornagy módszere*, Budapest, Cartaphilus, 2006; és Xenophón: *Kürosz nevelkedése* 290. o. (bölcsesség), 324. o. (szavahihetőség), 301. o. (bátorság), 446., 477. o. (emberség) 290., 302., 474-475. o. (szigorúság) In Xenophón: *Filozófiai és egyéb írásai*, Budapest, Osiris, 2003.

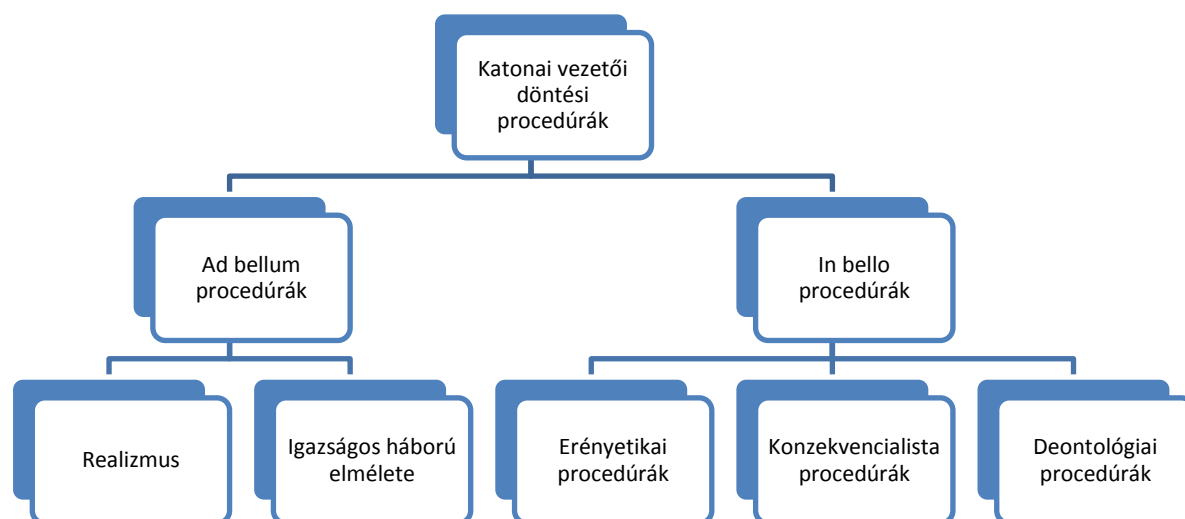
²¹ Xenophón: *Kürosz nevelkedése* 289. o. In Xenophón: *Filozófiai és egyéb írásai*, Budapest, Osiris, 2003.

a hadsereg társadalmi szerepet ellátó tevékenységében. Tekintve azonban, hogy ez a tevékenység összetett és sokféle speciális tudást is igényel, ezért ezt a tevékenységet a katonák magukban nem képesek elvégezni. A katonai vezetőkre így azért van szükség, hogy a beosztottaik segítségére legyenek a beosztottak speciális katonai érdekeinek a kielégítésében. A katonai vezető embersége ekkor abban nyilvánul meg, hogy nem használja ki pusztán saját céljai eszközeként az alárendeltjeit és a beosztottjait.

A másik fontos vezetői erény a szigorúság, ami egységet, illetve tisztaságot jelent. Nagyjából ezeknek a jelentéseknek megfelelően szigorúságon háromféle dolgot érthetünk.²² Egyrészt egy formális tulajdonságot, a koherenciát vagy harmóniát valakinek a személyiségjegyei között, személyisége és tettei között, vagy a másokkal szemben támasztott elvárásai és tettei között. Ha ebben az értelemben szigorú valaki, akkor például bármit is ígér meg, igyekszik betartani, vagy bármilyen feladatot vállal el, igyekszik elvégezni. A szigorúságon másrészt érthetünk egy tartalmi tulajdonságot is, valamilyen meghatározott elveknek vagy szabályoknak való szilárd elköteleződést. Az ebben az értelemben szigorú ember például csak bizonyos, az elveivel vagy speciális szabályokkal összhangban lévő ígéreteket tesz, feladatokat vállal el, amelyeknek a betartására vagy elvégzésére azonban nem feltétlenül fektet nagy hangsúlyt. Végül, a szigorúság erénye lehetséges egy vegyes, mind a formai, mind a tartalmi értelmet magában foglaló formában is. Az ebben a vegyes értelemben szigorú személy csak bizonyos elvekkel és szabályokkal összhangban álló ígéreteket tesz és vállal el, és azokat igyekszik betartani és elvégezni.

A katonai vezetőktől az utóbbi, vegyes erényt várhatjuk el.²³ A katonai szigorúság erényével összhangban döntő és viselkedő katonai vezetők személyiségének fontos részét képezik a kiképzésük alatt elsajátított elvek és szabályok, amelyekhez ragaszkodnak, és amelyeket igyekeznek előtérbe helyezni feladataik ellátása során. Ezek közé az elvek és szabályok közé tartozhatnak az államérdeket megvalósító elvek éppúgy, mint azok speciális korlátozásai.

4. Összegzés és továbbgondolás lehetséges irányai

3. ábra Katonai vezetői döntési procedúrák: összesség

²² Vö.: Audi, Robert és Murphy, Patrick E.: The Many Faces of Integrity 8. skk. In *Business Ethics Quarterly* (16), 2006.

²³ Olstrom, Peter: Honor. In Uő.: *Military Ethics and Virtues*, London and New York, Routledge, 2011.

Az ismertetett döntési procedúrák nagy része megfogalmazható saját jogon, a katonai vezetői döntés elméletén kívül is. Ugyanakkor, kiemelten fontos, és egyre fontosabb olyan tisztek képzése, akik tudatosan képesek a szakmai döntési procedúrák mellett a nemzeti erkölcsre jellemző döntési procedúrákat és a nemzetközi morális közösségre jellemző döntési procedúrákat alkalmazni. Ennek a tudatosságnak a kialakításában és elmélyítésében kaphat szerepet a fenti tanulmány, illetve az arra épülő további kutatások. Végezetül négy olyan kutatási irányt említek meg, amelyek a jelen tanulmányban gyökereznek, és eredményességük esetén hozzájárulnak a fentiek részletesebb megfogalmazásához.

A további kutatások egyik iránya az *ad bellum* erkölcsi (erényelméleti) döntési procedúrák létének a vizsgálata lehet. Ez a vizsgálat arra a kérdésre keresi a választ, hogy lehet-e háborúba szállni különösebb számolgotások és elvek alkalmazása nélkül. Korábban a háborúk egy része azért tört ki, mert az egyik fél csorbát ejtett a másik fél becsületén, amelynek a kiköszörüléséhez szükséges volt a csorbát ejtő fél legyőzésére. Ebben az esetben a háborúba lépés mögötti döntési procedura első sorban erkölcsi (erényelméleti), és nem morális (konzekvencialista vagy deontológiai). Kérdés, hogy van-e manapság is alapvető jelentősége az erkölcsi (erényelméleti) döntéseknek a háborúba lépéskor.

A kutatások másik iránya az *ad bellum* morális döntési procedúrák terén lehetséges. Egyrészt az *ad bellum* morális döntési procedúrákat érintő vita az angol nyelvű szakirodalomban megjelenik úgy is, mint az igazságos háború elméletén belüli vita, ti. hogy az elmélet mekkora teret engedjen az állami érdekeknek. Kérdés például, hogy az önvédelmi háborúban vajon csak az állampolgárokat kell védeni, vagy rajtuk kívül a közösséget (kollektívumot) is, illetve annak jellemzőit is (pl. a nem lakott államterületet); illetve hogy a fent említett katonai szükség elvének az értelmében vajon támadhatók-e szándékosan az ellenség nem-harcolói a kivételes szükséghelyzeten kívül is (például az újabb és újabb sorozáskor vagy a baráti katonák szélsőséges ellenséges veszélyeztetettsége esetén).

A kutatás harmadik iránya hasonló az előbbihez, amennyiben a realizmus és az igazságos háború összeegyeztetésére irányul, azonban nem az *ad bellum*, hanem az *in bello* döntési procedúrák terén. Ebbe a kutatási irányba tartoznak a harcolók és nem-harcolók közötti különbség meglétének és mibenlétének a problémája – mind a terroristák esetében, mind a katonák és a civilek esetében –, a katonák háborúban való helyes támadhatóságának a kérdése, vagy az előljárók és a beosztottaik viszonyának a kérdése.

Végül, érdemes továbbgondolni a fentieket abban az irányban is, hogy vajon milyen erényekkel kellett rendelkezniük a jó katonáknak, illetve jó katonai vezetőknek korábban, illetve kell rendelkezniük manapság. A katonai és a katonai vezetői erények változása egyben a háború jellegének a változására is felhívja a figyelmet, amely szorosan összefügg a katonai vezetés erkölcsi és morális jellegzetességeivel.